

УДК 378

І. Я. Глазкова,
доктор педагогічних наук, професор
(Бердянський державний педагогічний університет)
iy_glazkova@ukr.net

ПЕДАГОГІЧНИЙ БАР'ЄР В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Анотація

Сучасна педагогічна сфера України перебуває на етапі реформування системи освіти на всіх її ланках та перегляду вже існуючих стандартів та вимог. Вже зроблено перші кроки до оновлення не тільки змісту освіти, а й організації освітнього процесу в цілому, головною метою яких стала підготовка нового покоління українців, що прагне до постійного та неперервного розвитку та самовдосконалення. Завдання сучасної освіти не можливо реалізувати без створення особливого, принципово нового освітнього середовища, в якому особистість зможе отримувати задоволення від процесу навчання, відчувати себе успішною. Якісно новий підхід до створення освітнього середовища пропонується автором публікації.

Ключові слова: освітнє середовище, особистість, бар'єр, освіта, розвиток особистості.

Summary

Modern educational sphere of Ukraine is in the period of reforming the educational system at all levels and reviewing existing standards and requirements. First steps were already made to update not only the content of education, but also the organization of educational process in general. The main purpose of these steps was the preparation of a new generation of Ukrainian people, striving for constant and continuous development and improvement. The task of modern education cannot be implemented without creating a special, fundamentally new educational environment in which a person can enjoy learning, feel successful. New approach to creating educational environment is described in the article.

Key words: educational environment, personality, barrier, education, personal development.

Постановка проблеми. Сучасна педагогічна сфера України перебуває на етапі реформування системи освіти на всіх її ланках. Саме тому актуалізується проблема створення особливого, принципово нового освітнього середовища, в якому особистість зможе отримувати задоволення від процесу навчання, відчувати себе успішно.

Аналіз наукових досліджень у галузі педагогіки, психології, філософії, соціології, культурології, екології (Г. Арендачук, І. Габа, Н. Гонтаровська, С. Дерябо, А. Каташов, А. Кух, В. Новіков, Л. Панченко, Н. Разіна, О. Романовський, В. Рубцов та інші) свідчить про те, що середовище визнається одним із провідних факторів розвитку особистості.

Використовуючи надалі прикметник “освітнє” у словосполученні “освітнє середовище”, ми будемо розглядати його як сукупність умов, що впливають на розвиток і формування здібностей, потреб, інтересів, свідомості особистості, при цьому основною характеристикою середовища є взаємодія навколишнього світу зі суб'єктом, яка може відбуватися як безпосередньо, так і опосередковано. Цінною з огляду на проблему є думка Л. Виготського, який зазначав, що вплив середовища на розвиток особистості буде вимірюватися

серед інших впливів також і ступенем розуміння, усвідомлення, осмислення того, що відбувається в середовищі [1, 100].

В. Слободчиков розглядає освітнє середовище як простір, в якому відбувається взаємодія суб'єктів освіти [4, 177–184]. У цьому просторі виділяють такі компоненти: психодидактичний або технологічний (зміст, форми і методи діяльності); соціальний компонент (відносини, що виникають між суб'єктами); просторово-предметний компонент (можливості для організації діяльності та розвитку суб'єктів, що забезпечуються предметним середовищем); суб'єкти середовища [4, 107–122]. При цьому суб'єкти освітнього середовища здійснюють на нього постійний вплив, в процесі якого воно змінюється, але і освітнє середовище впливає на кожного суб'єкта освітнього процесу. Таким чином, якість освітнього середовища визначається як якістю його просторово-предметного змісту, і якістю соціальних стосунків у ньому, так і якістю зв'язків між його просторово-предметним і соціальним компонентами.

І. Габа визначає освітнє середовище як сукупність об'єктивних зовнішніх умов, факторів, соціальних об'єктів, необхідних для успішного функціонування освіти [2, 74–82]. Як структурні компоненти освітнього середовища дослідник визначає такі: інформаційний, соціальний і технологічний. До інформаційної компоненти належать різноманітні професійно-освітні ресурси: освітні програми, навчальні плани, методичні розробки, книги, візуалізована і текстова інформація, інформаційно-рекламні об'єкти, інтернет-сайти тощо. Соціальну компоненту представлено взаємодією різних суб'єктів (викладачів, студентів, представників служб ВНЗ), заснованою на принципі діалогічності, партнерства, відповідно до традицій університету. Технологічна компонента включає навчальну, квазіпрофесійну та навчально-професійну діяльність майбутніх викладачів (цілі, зміст, форми організації, стиль викладання і характер контролю, методи, технології тощо), забезпечує різні шляхи і способи отримання та застосування професійних знань і досвіду соціальних відносин і слугує основою моделювання предметного й соціального контекстів професійної діяльності майбутніх фахівців.

У більшості зарубіжних досліджень освітнє середовище оцінюється з точки зору "ефективності навчального закладу" як соціальної системи, його емоційного клімату, особистісного благополуччя, особливостей мікрокультури, якості виховно-освітнього процесу. При цьому результативність освітнього середовища визначається якістю його просторово-предметного змісту, рівнем розвитку в ньому соціальних відносин і якістю зв'язків між просторово-предметним і соціальним компонентами цього середовища.

Говорячи про типологію освітнього середовища, слід відзначити його умовність. І у зв'язку з цим В. Ясвін [5] зазначає, що основною його характеристикою має стати модальність, показником якої є наявність або відсутність у тому або іншому освітньому середовищі умов і можливостей для розвитку активності (або пасивності) суб'єкта освіти і його особистісної свободи (або залежності). При цьому під активністю розуміється наявність таких властивостей, як ініціативність, прагнення до чого-небудь, наполегливість у цьому прагненні, боротьба особистості за свої інтереси, відстоювання цих інтересів тощо, відповідно, пасивність пов'язана з відсутністю цих властивостей.

На думку В. Ясвіна [5], освітнє середовище – це система впливів і умов формування особистості, а також можливостей для її розвитку, що містяться в соціальному та просторово-предметному оточенні. Ми повністю підтримуємо думку В. Ясвіна про те, що основною характеристикою освітнього середовища має бути його розвивальний ефект. Саме ця думка є ключовою в нашому дослідженні.

Таким чином, мету дослідження вбачаємо в обґрунтуванні сутності та функцій педагогічних бар'єрів та доцільності їх використання у процесі створення освітнього середовища навчальних закладів.

Виклад основного матеріалу. На підставі аналізу педагогічної літератури (О. Барвенко, Т. Вербицька, Н. Губарева, К. Карамова, Н. Мараховська, А. Пилипенко, О. Худобіна) встановлено, що поняття “бар'єр” визначається як: складне суб'єктивне психологічне явище, яке виявляється негативними емоціями, що обмежують пізнавальні можливості індивіда, заважають побудові ефективного навчального процесу; особливості психіки того, хто навчається, котрі, якщо їх ігнорувати, обов'язково перешкоджають формуванню продуктивних пізнавальних моделей; перешкоди, які блокують актуалізацію умінь, що формуються, та не дають можливості відпрацювати предметні дії для їх засвоєння й подальшого застосування; утруднення, які виникають у процесі вирішення навчальних завдань, що перешкоджають реалізації пізнавальних потреб; суб'єктивне відтворення внутрішнього утруднення; суперечності між новими завданнями та наявними можливостями суб'єктів педагогічного процесу. Узагальнюючи думки вчених, стверджуємо, що бар'єр традиційно розглядають у контексті таких понять як перешкода, опір, гальмування, заборона, блокування, що мають обмежувальний характер.

Уперше поняття “педагогічний бар'єр” уведено у науковий обіг дослідницею Л. Ярославською, яка визначає його як складне багатоаспектне педагогічне явище, що викликане факторами як внутрішнього, так і зовнішнього характеру, та притаманне всім суб'єктам навчально-виховного процесу, яке в результаті перешкоджає, стримує, знижує ефективність і успішність цього процесу.

На основі вивчення і узагальнення психолого-педагогічних підходів до розуміння поняття “бар'єр”, розглядаємо сутність дефініції “педагогічний бар'єр”, який, з одного боку, є складним педагогічним явищем, що перешкоджає, стримує, знижує ефективність і успішність педагогічного процесу (негативні функції), а тому потребує запобігання, а, з іншого, – засобом, що стимулює, спонукає, підвищує ефективність діяльності суб'єктів педагогічного процесу (позитивні функції) шляхом його подолання.

Уважаємо, що педагогічний бар'єр має розвивальний характер, який виявляється шляхом його подолання. Педагогічний бар'єр, за умови його ефективного подолання, забезпечує *єдність розвитку пізнавальних і емоційних процесів*, оскільки, існує зв'язок між походженням емоційно-ціннісних відносин і бар'єрами. Тобто, привабливість більшості цінностей прямо пропорційна величині перешкоди, що потрібно подолати для їх досягнення, а відсутність перешкоди знецінює предмет.

Вагомою є роль педагогічного бар'єра в *розвитку творчого мислення*, оскільки зовнішні бар'єри (поставлені завдання) розвивають мислення лише тоді, коли їх подолання впирається у внутрішні бар'єри (усвідомлена

відсутність у готовому вигляді механізмів досягнення мети), які можуть бути пов'язані із несформованістю навички адекватних розумових дій або іншими внутрішніми пізнавальними суперечностями.

Розвиток волі відбувається у міру накопичення досвіду подолання педагогічних бар'єрів. За таких умов розвиток волі забезпечується змінами у механізмах саморегуляції поведінки, що відбуваються в результаті формування мотиваційних установок, які виявляються в складних ситуаціях вибору. Дієвість вольових установок зростає паралельно адаптації суб'єкта до дискомфортних емоцій, що супроводжують вольовий процес. Все це призводить до полегшення процесу подолання бар'єрів, водночас у суб'єкта зростає також, за Н. Наєнко, здатність до концентрації психоенергетичних ресурсів і укріплюється віра у власні можливості. Акцентуємо увагу на тому, що педагогічний бар'єр має бути поштовхом до самостійної роботи з його подолання, а не викликати розгубленість або розпач у суб'єктів педагогічного процесу.

Отже, педагогічний бар'єр – це, з одного боку, складне педагогічне явище, що перешкоджає, стримує, знижує ефективність і успішність педагогічного процесу (негативні функції), а тому потребує запобігання, а, з іншого, – засіб, що стимулює, спонукає, підвищує ефективність діяльності суб'єктів педагогічного процесу (позитивні функції) шляхом його подолання [3].

Таким чином, говоримо про те, що поняття “педагогічний бар'єр” є бінарним поняттям. На основі встановленої бінарності поняття “педагогічний бар'єр” (явище, що потребує вчасного запобігання, та засіб, що є своєрідним стимулом розвитку потенційних можливостей особистості) стверджуємо доцільність штучного створення педагогічних бар'єрів у освітньому середовищі навчального закладу.

Аналіз дефініції поняття “освітнє середовище” дає підстави стверджувати, що воно не є константою, оскільки під впливом вимог часу воно змінюється. Свідченням цього може бути виокремлення інформаційного освітнього середовища у контексті процесів інформатизації освіти, тому що сучасні освітні процеси не можуть відбуватися без уключення в навчання широкого спектра інформаційних ресурсів, без розвитку вмінь обробки й подання інформації. З урахуванням досліджень категорії педагогічного бар'єра доцільно говорити і бар'єрне освітнє середовище.

Таким чином, вважаємо, що освітнє середовище є родовим поняттям, а його видовими категоріями є інформаційне, емоціогенне, бар'єрне, безбар'єрне тощо. Передусім, зазначимо, що категорії бар'єрне та безбар'єрне освітнє середовище діалектично пов'язані, взаємообумовлені і взаємопереходять одна в одну (див. Рис.1). Бар'єрне середовище є джерелом розвитку особистості та свого роду каталізатором процесу її самореалізації, а також активності. Під бар'єрним середовищем будемо розуміти засіб розвитку особистості з урахуванням її індивідуальних особливостей (обдарованість, здібності, психічний стан, фізичне здоров'я, особливості психічних процесів тощо).

При цьому слід зазначити, що діалектика розвитку така, що на зміну одному подоланому бар'єру виникає, як правило, інший, що стимулює подальший розвиток, тому безбар'єрне середовище – це, з одного боку, миттєве відчуття насолоди, самореалізація, а, з іншого, – це неусвідомлене зародження нового педагогічного бар'єра.

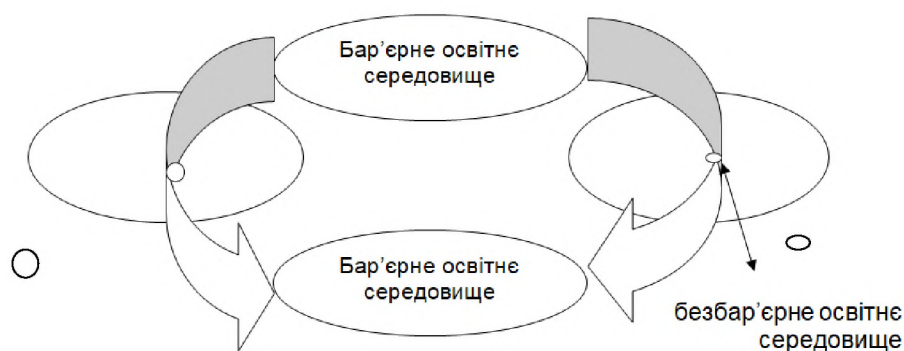


Рис. 1. Взаємоперехід і взаємообумовленість бар'єрного і безбар'єрного освітніх середовищ

Таким чином, оскільки бар'єр є універсальним і необхідним супутником життя (Р. Шакуров), то все своє життя людина у різних його сферах долає певного виду бар'єри, бо вони всюди, і сфера пізнання, сфера освіти не є виключенням, скоріше за все навпаки, чи не найбільш насичена бар'єрами, що мають бути подолані, і, таким чином, забезпечити розвиток особистості.

Доцільність виокремлення бар'єрного і безбар'єрного освітнього середовищ, на нашу думку, зумовлена новою метою сучасної освіти, і відповідно, новим її змістом, оскільки перехід від уніфікованої освіти до варіативної, від школоцентризму – до дитоцентризму, від інформаційної когнітивної педагогіки – до ціннісно-сенсової культурно-історичної, від “безнаціональної” унітарної школи – до поліетнічної міжкультурної школи толерантності, від предметоцентризму – до освітніх галузей при побудові варіативних навчальних планів освітніх установ, від монопольного підручника – до варіативних систем підручників, від інформаційних технологій – до інформаційної культури вимагає структурних змін у процесі професійної підготовки нової генерації вчителів, які покликані бути не джерелом знань, а вчити диференціювати інформацію різних джерел, чітко визначати мету і досягати її.

На нашу думку, бар'єрне освітнє середовище забезпечує ґенезу діяльності, зміст і призначення якої полягає в запобіганні або подоланні бар'єрів, що заважають задоволенню потреби.

Перспективу подальшої наукової розвідки вбачаємо в розробці методичного інструментарію створення бар'єрів у освітньому середовищі навчальних закладів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Выготский Л. С. Психология / Лев Семенович Выготский – М. : "Апрель пресс", 2002. – 98 с.
2. Габа І. М. Вплив освітнього середовища ВНЗ на професійний розвиток особистості / І. М. Габа // Проблеми загальної та педагогічної психології. – К., 2011. – Т. XIII. – С. 74–82.
3. Глазкова І. Я. Компетентність майбутнього вчителя у запобіганні та подоланні педагогічних бар'єрів : монографія / Ірина Яківна Глазкова. – Бердянськ : Видавництво О. В. Ткачук, 2013. – 416 с.
4. Слободчиков В. И. Образовательная среда : реализация целей образования в пространстве культуры / В. И. Слободчиков // Новые ценности образования : культурные модели школ. – Вып. 7.– М. 1997. – С. 177–184.
5. Ясвин В. А. Образовательная среда : от моделирования к проектированию / Витольд Альбертович Ясвин. – М. : Смысл, 2001. – 365 с.

Стаття надійшла до редакції 10.09.2017